

recenzije ■ *recensions* ■ *recensiones*

Secondo BONGIOVANNI – Sergio TANZARELLA (ur.), *Sa svim brodolomima povijesti. Teologija nakon Veritatis gaudium u kontekstu Mediterana* (prevoditelji **Loredana Fabijanić i Branko Jurić; urednik Branko Jurić), Dubrovačka biskupija, Dubrovnik, 2021., 398 str.**

U Napulju su desetljećima djelovala odvojeno dva papinska teološka fakulteta: jedan pod nazivom »Sveti Toma« pri Nadbiskupskome bogoslovnom sjemeništu za formiranje biskupijskih svećenika i drugi pod nazivom »Sveti Alojzije«, koji su vodili isusovci. Uz odobrenje Kongregacije za katolički odgoj, a u duhu smjernica Drugoga vatikanskog koncila, oni su 1969. godine pravno povezani u jedan Papinski teološki fakultet južne Italije (*Pontificia facoltà teologica dell'Italia Meridionale*) uz točan dogovor koje su nadležnosti napuljskog nadbiskupa i isusovačkog poglavara te koji se stupnjevi i specijalizacije postižu na pojedinom odjelu. Nakon što je papa Franjo 2017. godine izdao Apostolsku konstituciju *Veritatis gaudium* o crkvenim sveučilištima i fakultetima (hrvatski prijevod u nizu Dokumenti 180, 2018.), predstojnici tog crkvenog učilišta odlučili su organizirati simpozij 20. i 21. lipnja 2019. godine o zadaći crkvenih učilišta u okviru Mediterana kao geografske regije koja povezuje tri kontinenta i susretište je triju monoteističkih religija. Ekumenski patrijarh Bartolomej nije mogao osobno

doći, ali je poslao vrlo snažno pismo podrške, a papa Franjo je pažljivo pratio izlaganja drugog dana i na kraju sam izložio svoju viziju teologije na temelju apostolske konstitucije *Veritatis gaudium*. Loredana Fabijanić, vjernica biskupije Krk, koja je doktorandica sociologije na dominikanskom učilištu u Rimu Angelicum, i Branko Jurić, vrhbosanski svećenik na službi u Rimu, koji je 14. rujna 2021. godine obranio disertaciju iz moralne teologije pod naslovom »Ekumenski izazovi moralne teologije. Doprinos Bernharda Häringa«, preveli su izlaganja sa Simpozija te predložili Dubrovačkoj biskupiji da ih objavi u obliku knjige u znak povijesnog sjećanja na ulogu Dubrovnika u Mediteranu. Mons. Mate Uzinić, u Predgovoru hrvatskom izdanju (11–15) ističe kako je Mediteran susretište razlika gdje multikulturalnost i multilateralnost pridonose traganju za smislom i mudrošću. Za dijalog je potrebno obraćenje i teološka sloboda istraživanja: »Poput Napulja, i Dubrovnik, kao mediteranski grad slobode, ima simbolični kapital za vođenje dijaloških susreta... Dubrovnik

je doprinio da sjecište i sukobište nerijetko postane i mjestom susreta« (13).

Isusovac Federico Lombardi, djelatnik isusovačkog časopisa *La Civiltà Cattolica* snažno je povezaao u Predgovoru talijanskom izdanju napuljski simpozij i apostolsku konstituciju *Veritatis gaudium* (17–26), prikazavši kako je došlo do odaziva pape Franje da sudjeluje u simpoziju. Ambrogio Bongiovanni, profesor misiologije i međureligijskog dijaloga, istražio je značenje konteksta za teološko razmišljanje (27–34). Misiologija se od Koncila bavi i znakovima vremena, a to uključuje interkulturalnu teologiju. Valerio Petrarca, profesor povijesti religija u Napulju, pisao je o temi migracija (35–41) te je istaknuo kako migranti predstavljaju kamen spoticanja, ali »iskušavaju našu sposobnost da budemo ganuti i ogorčeni«. Profesor Carmelo Torcivivia, profesor pastoralne teologije u Napulju, a u svojem radu istražuje na koji su način migracije znakovi vremena (43–58). Gledane očima vjere, sadašnje migracije su znakovi vremena na koje trebamo odgovarati kontinuiranim pastoralnim djelovanjem. Sadašnje migracije obilježene su ekonomskim i političkim razlozima. Zato kršćanska zajednica ima zadatak bilježiti što se događa, što migrante motivira i na koji konkretan način se migracije provode. Nije dovoljno ograničavati se na podnošenje zahtjeva državi jer trebamo migrante prihvaćati, integrirati i promovirati.

Secondo Bongiovanni, profesor filozofije u Napulju, pisao je o filozofskom pristupu ljudskom bratstvu osmislivši slogan »Tvoj život vrijedi kao moj« (59–72). Sveopće bratstvo odraz je ljudske društvenosti te traži da se ljudi međusobno prepoznaju iz perspektive drugih. Zato je potrebno pomirljivo priznavati dostojanstvo drugih. Autor formulira svoju misao u tri teze: 1) identitet ne postoji bez hrabrosti za drugost; 2) identitet i drugost postaju takvi po načinu predlaganja sebe u povijesti odnosa; 3) izreka »Tvoj život vrijedi kao moj« obećanje je i ispovijest o međusobnom prepoznavanju.

Giorgio Marcello, istraživač opće sociologije na Sveučilištu u Kalabriji, razmišlja o stvaranju suradničkih mreža za razumijevanje periferija i ukorjenjivanje u njima (73–82). Polazi od nove evangelizacije kao izlaska prema zemljopisnoj i egzistencijalnoj periferiji. Potrebno je prepoznavati i vrednovati perspektive najugroženijih (*capability approach*). Siromašni trebaju pomoć, ali mogu i pomagati. Za to je potrebno umrežavati rad teologa i onih koji obavljaju znanstveno-istraživačke aktivnosti na drugim poljima. Kontekstualna teologija bila bi prakticiranje siromaštva te istraživanje kao služenje.

Giuseppina de Simone, voditeljica specijalizacije iz fundamentalne teologije u Napulju i direktorica časopisa *Dialoghi*, razmišlja o dijalogu u

kontekstu Mediterana (83–90). Prema njoj, dijalog može biti hodočašće i rizik, unutarnje putovanje u kojem se međusobno prepoznajemo i podržavamo. Oduševljena je Deklaracijom iz Abu Dhabija, koju su potpisali Papa i čelnik sunitskog islama, te ističe da nas odnos prema Bogu čini braćom. Mediteran je povijesni bazen civilizacija, luk mira i miroljubivog prihvaćanja. Donatella Abignente, profesorica moralne teologije u Napulju, govori o natuknicama za etičko čitanje Mediterana (91–106) oslanjajući se na Apostolsku pobudnicu *Evangelii gaudium* (238–258), gdje papa Franjo govori o dijalogu kao obliku susreta. Zato dijalog nije taktički stav, nego aktiviranje ispravnih odnosa. Dijalogom jačamo kulturu susreta i uviđamo da je raznoликost među ljudima Božja volja. Navodi dugačak citat iz teksta Christiana de Chergéa, trapističkog priora iz Alžira, koji je slutio da će ga ubiti muslimanski teroristi. On je unaprijed oprostio svome ubojici (105–106). Ubijen je s još šestoricom redovnika 1996. godine i proglašen blaženim u prosincu 2018. godine.

Fabrizio Mandreoli, profesor fundamentalne teologije i povijesti teološke misli, razmišlja o teološkim 'školama' u današnjem mediteranskom kontekstu (107–123). Razvio je svoju misao u četiri sloja: 1) pozadina iz koje se pitamo o budućnosti teologije; 2) moguće polazište u mit-skom konceptu naroda; 3) prepoznava-

vati pitanja: odakle, tko, kako, kamo?; 4) brodolomi i 'škole'. U zaključku se služi pojmom »brodolom s promatračem« (*naufragio con spettatore*), želeći da teologija bude »neprestano komuniciranje s izvorima, s učiteljima i među ljudima, sa studentima, sa znakovima povijesti, s tragovima Božje prisutnosti« (122). Emilio Salvatore, profesor Svetoga pisma u Napulju, dao je naslov svome sažetku prvog dana simpozija »Kao Tiberijadsko jezero«, želeći reći da migracije mogu postati nadahnuće za teologiju (125–134). Metaforu o Tiberijadskom jezeru upotrebljavao je i Giorgio La Pira kako bi predložio konvergenciju mediteranskih nacija.

Pino Di Luccio, profesor Svetog pisma u Napulju, uveo je u drugi dan simpozija temom o *Veritatis gaudium* u kontekstu Mediterana (135–141), ističući kako Teološki fakultet južne Italije od 1969. godine nastavlja poslanje slavnih predšasnika, koji su tijekom četiri stoljeća odgajali generacije teologa tako da na njemu djeluju biskupijski svećenici, isusovci, vjernice laikinje i vjernici laici. Naglasio je kako *Veritatis gaudium* u uvodu traži ponovno otkrivanje i življenje kerigme kao uvjeta za prihvaćanje drugih. Zahvalio je patrijarhu Bartolomeju za pismo podrške i papi Franji za osobni dolazak na drugi dan Simpozija. Jean-Paul Hernandez, profesor dogmatske teologije i voditelj mreže *Pietre vive*, obradio je temu mediteranske sakral-

ne umjetnosit kao prostora međureligijskog dijaloga (143–161). Za njega je umjetnost djelovanje kojim Zemlju činimo sakralnom, preoblikujemo je vlastitim rukama. Po umjetničkim djelima vidimo želju za međusobnim dijeljenjem rana te spremnost svjedočka da govore o molitvi kao o susretu s Bogom.

Giorgio Agnisola, profesor emeritus sakralne umjetnosti i kulturnih dobara, u radu naslovljenom »Umjetnost kao mjesto susreta i dijaloga mediteranskih kultura« (163–168) ističe unutrašnju povezanost ljudi po umjetničkim djelima u istom antropološkom svemiru. Umjetnost otkriva dramatičnu potrebu za istinom te traži duboko povezivanje mediteranskih narodā. Muslimanska vjernica Sihem Djebbi, profesorica međunarodnih odnosa u Napulju i formatorica za pravo na azil, predstavila je novi pokret za dijalog među umjerenim muslimanima – *wasatiyyah* (169–186). Služi se pojmom *soft power* kada govori o nastojanjima države da dobije potporu civilnog stanovništva u pogledu međunarodnih političkih pitanja. Nakon terorističkog napada u New Yorku 11. rujna 2001. godine države s većinskim muslimanskim stanovništvom razvijaju diplomaciju međureligijskog dijaloga i promiču »srednji put«. Institucije koje se tomu posvećuju u vlastitom narodu su Vićeje mudraca i Forum za promicanje mira u muslimanskim društvima.

Jedan od uspjeha toga gibanja je potpisivanje *Deklaracije* o ljudskom bratstvu za svjetski mir i zajednički život 4. veljače 2019. godine.

Meir M. Bar-Asher, židovski vjernik i profesor islama na Hebrejskom sveučilištu u Jeruzalemu, s puno uživljenosti u muslimansku egzegezu obradio je kuransku izreku da u vjeri nema prisile (187–193). On zna da zastupnici nasilja u ime islama drže kako je izreka K 2,256 opozvana drugim ajetima još za života Muhameda, ali s velikim poštovanjem navodi K 5,82; 57,27; 9,29,73; 49,13 te citat iz *Deklaracije* o ljudskom bratstvu za svjetski mir i zajednički život u kojem poglavar sunitskih muslimana i papa Franjo pozivaju nasilnike da prestanu rabiti Božje ime za opravdanje ubojstva, progonstva, terorizma i ugnjetavanja. Francisco Ramirez Fueyo, profesor Svetog pisma u temi razlučivanje kao metode za rješavanje 'antitetičkih napetosti' (195–222) govori o polaritetima koji mogu biti napeti, ali ne moraju biti proturječni. Pritom se poziva na djelo Romana Guardinija po nazivom *Der Gegensatz*, koje je izvorno objavljeno 1925. godine, te ponovno tiskano 1998. godine. Crkvi je prirodna sposobnost usklađivanja suprotnosti jer je ona »jedinstvo u različnosti, susret i pomirenje u mnogolikosti« (200). Oslanja se i na članak kardinala Bergoglia (sadašnjeg pape Franje) iz 1989. godine pod nazivom »Potreba političke antropologije: pa-

storalni problem«, u kojem se predlažu metode promišljanja sposobne odražavati polaritetnu stvarnost. Analizirao je encikliku *Evangelii gaudium* iz vida polariteta i razlučivanja u kojoj su siromasi stalno uporište Crkve za razlučivanje. Prema ignacijanskom razlučivanju kršćani trebaju otkrivati Božju prisutnost u stvarnosti, uvjereni da su »svijet, povijest, okolnosti mjesta na kojima nas Bog čeka i govori« (216).

Sergio Tanzarella, profesor crkvene povijesti u Napulju i Rimu, vidi u teologiji Mediterana mogućnost za promicanje mira i nenasilja (223–237). Pokazuje nastanak ratničke teologije kod katolika, koja je bila inspirirana konstantinovsko-teodozijanskim modelom. Bernard iz Clairvauxa stvorio je termin »ubijanje zla – *malicidium*« za »kršćansko« protjerivanje nekršćana (225). Zadaća današnjih teologa je pobijediti predrasude i mistificiranje povijesti: »Riječ je o nepovijesnoj, nekritičkoj, a možda čak i nehumanoj teologiji, jer se ne zanima za udes svijeta, za pravdu, milosrđe, za slušanje naroda« (229–230). Teologija mira i nenasilja je moguća ako odstranimo tri opasne iluzije: suparništvo, vladavinu podobnih i opravdanje ekonomskih i društvenih nejednakosti. Anna Caffora, profesorica crkvene povijesti u Napulju, razmišlja o doprinosu vjernika laika, osobito žena, teologiji na Mediteranu (239–247). Katolički intelektualci trebaju preuzimati inicija-

tivu da bi pridonosili budućnosti mediteranskog svijeta: »Laici su danas u mogućnosti ponuditi svoj značajan doprinos otvaranju teološke rasprave i razvijanju izvorne apologetike, sposobne stvoriti dispozicije da evanđelje dopre do svih« (243). Činjenica da muslimanski teolozi nanovo istražuju kuranske izvore o položaju žena trebala bi inspirirati katolike da u njima gledaju povlaštene sugovornike.

Papa Franjo podsjetio je na svoje razmišljanje u enciklici *Laudato si* i konstituciji *Veritatis gaudium* upućujući na to da religije mogu biti načini bratstva, a ne zidovi odvajanja (249–263). Iznio je primjere dijaloga za teologiju prihvaćanja i naglasio potrebu pažljivog slušanja drukčijih. Interdisciplinarnost može pridonijeti izbjegavanju suparničke i zasljepljujuće logike kakva često postoji u akademskim institucijama i teološkim 'škola-ma'. »Teologija može pomoći Crkvi i civilnom društvu da nastave put zajedno s mnogim brodolomima, ohrabrujući mediteransko stanovništvo da odbije svako iskušenje ponovnog osvajanja i zatvaranja u svoj identitet« (259). Takva teologija polazi od evanđelja milosrđa, ponizno izbjegava napast sklanjanja u 'sigurnu' prošlost i poštuje slobodu u spornim pitanjima: »Sanjam teološke fakultete na kojima živi druželjubivost razlika, gdje se prakticira teologija dijaloga i prihvaćanja, gdje se eksperimentira model poliedra teološkog znanja

umjesto modela statične i bestjelesne kugle« (262).

Budući da su organizatori odredili izlagačima duljinu pojedinog referata, predavači su morali puno toga pretpostaviti i služiti se zgusnutim, skoro leksikonskim načinom izlaganja. Zato su u brojnim i dugačkim bilješkama mogli ne samo navoditi literaturu nego i pojedinu misao pojasniti. Prevoditelji su, i uz uporabu kovanica koje je odobrila kroatistica Marija Barić, bili svjesni da prenose nove pojmove o zadaći teologa i crkvenih učilišta u današnjem vremenu. Njihov napor kao i zalaganje izdavača zaslužuju da teolozi hrvatskog govornog područja i studenti teologije s pažnjom čitaju ovu knjigu. Zbornik je posebno koristan pobornicima međureligijskog dijaloga i katoličke pluralnosti.

Sva izlaganja pretpostavljaju kao poznate novije dokumente katoličkog učiteljstva o crkvenim učilištima te dokumente o međuljudskom

bratstvu i dijalogu između katolika i muslimana. Zato je urednik Bran-ko Jurić, u dogovoru s izdavačem, u hrvatsko izdanje knjige uvrstio Priloge: Apostolska konstitucija *Veritatis gaudium* (267–285); Ljudsko bratstvo za svjetski mir – dokument koji su potpisali papa Franjo i veliki imam Al-Tayyeb 4. veljače 2019. (287–296); Govor pape Franje u Abu Dhabiju 4. veljače 2019. (297–305); Pismo patrijarha Bartolomeja organizatorima simpozija u Napulju (307–310); Govor velikog imama Ahmeda A-Tayyeba u Abu Dhabiju 4. veljače 2019. (313–320); »Pismo u utihi« profesora Papinskog teološkog fakulteta južne Italije – odjel San Luigi u Napulju od 1. svibnja 2020. (321–327); članak Ivana Šarčevića, »Mjesto i uloga teologije u Crkvi i društvu u svjetlu konstitucije *Veritatis gaudium*«, preuzet iz zbornika Nedjeljka s. Valerija Kovač – Denis Barić (ur.), *Teologija pred izazovima: Identitet – Migracije- Sveučilište*, Zagreb, 2021. (329–387).

Mato Zovkić